הרב יהודה זולדן, באר יהודה – בבא קמא, עמ' 261-271

שיעור יט

מהו להציל עצמו בממון חברו?

(בבא קמא ס ע"ב)

א. שאלתו של דוד המלך
ב. מציל עצמו – את ממונו, רכושו
ג. "אבל אתה, מלך אתה" – באיזה מצב מלך צריך לשלם ובאיזה לא?
סיכום

א. שאלתו של דוד המלך

בגמרא (ס ע"ב) מופיעה אגדה המבוססת על דרשת פסוקים, ובה דיון הלכתי:

> "ויתאוה דוד ויאמר מי ישקני מים מבור בית לחם אשר בשער. ויבקעו שלשת הגבורים במחנה פלשתים וישאבו מים מבור בית לחם אשר בשער" (שמואל ב כג, טו-טז).

על פי הגמרא, דוד לא ביקש מי שתייה. שאלתו־בקשתו היא מי ילך אל הזקנים היושבים בבית לחם, על מנת לשאול אותם דבר הלכה. בגמרא צוינו שלושה אמוראים שהסבירו מה שאלו שלושת גיבורים בשמו של דוד המלך את הזקנים. נתמקד רק בדברי רב הונא שהתבסס על הנאמר "ותהי חלקת השדה מלאה שעורים" (דברי הימים א יא, יג).

> מאי קא מיבעיא ליה?
> ...רב הונא אמר: גדישים דשעורים דישראל הוו דהוו מטמרי פלשתים בהו, וקא מיבעיא ליה: מהו להציל עצמו בממון חבירו? שלחו ליה: אסור להציל עצמו בממון חבירו, אבל אתה, מלך אתה, [ומלך] פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו.

לפי רב הונא בחלקת השדה היו גדישים של שעורים שהיו שייכים לאנשים מישראל, ופלשתים התחבאו בתוך הגדישים. דוד המלך שאל: "מהו להציל עצמו בממון חבירו?" והזקנים ענו לו שלאדם רגיל אסור, אך למלך מותר: "מלך אתה, ומלך פורץ לו דרך ואין מוחין בידו". בהמשך הסוגיה נאמר עוד: "למאן דאמר למקלי, היינו דכתיב: 'ויתיצב בתוך החלקה ויצילה' (שמואל ב, כג, יב)". דוד המלך לא נתן לאנשיו לשרוף את הגדיש, מאחר שלאדם רגיל אסור להציל עצמו בממון חברו והוא לא רצה להסתמך על סמכותו כמלך. "ולא אבה לשתותם" (שם טז) – "אמר: כיון דאיכא איסורא, לא ניחא לי".[1]

המפרשים חלקו בשאלה מה הייתה התלבטותו של דוד המלך שבגללה הוא שאל את הזקנים. רש"י (ד"ה ויצילה) כתב: "ויצילה – שלא ישרפוה, הואיל ואסור להציל את עצמו בממון חבירו". לפיו השאלה הייתה הלכתית: האם מותר לשרוף את הגדישים הללו כדי להינצל מהפלשתים אף על פי שגוזלים בכך את בעלי הגדישים, או שהדבר אסור? התשובה היא שלכל אדם אסור, אך למלך מותר. על פי רש"י, כנראה לא היה

---

1 המהרש"א (חידושי אגדות, שם) הסביר מדוע חז"ל דרשו את הדרשות הללו על הפסוקים: "דלפי פשוטו דחוק שדקדק לשתות מים דוקא מבור בית לחם אשר בשער, ועוד בתחלה מאי סבור שהרי ידע שהיה שם מצב פלשתים כמפורש בקרא ואעפ"כ אמר 'מי ישקני מים', ולבסוף מאי סבר דלא אבה לשתותם? ולפי הדרשות ניחא שהרי הסנהדרין אסרו הדבר לאחרים אלא למלך משום דפורץ וגו' והוא החמיר על עצמו ולא אבה לשתותם כיון דאיכא איסורא לאינש אחרינא כדלקמן וק"ל".

מדובר על פיקוח נפש וסכנה ממשית, ואשר על כן ראה דוד המלך צורך לשאול, וכשקיבל את התשובה הוא החליט שאין הצדקה להשתמש בכוח ובסמכות הייחודית שיש למלך ואסר על עצמו את הדבר. כך הסביר הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה, יורה דעה, א סי' ריד):

> וצריך לומר דדוד החמיר על עצמו. ואף שאסור להחמיר על עצמו במקום פיקוח נפש... לא קשה כלום. דהא על כל פנים מוכרחין לומר שדוד החמיר על עצמו בזה דהא הוא היה רשאי מטעם מלך פורץ לעשות לו דרך ואם כן איך החמיר במקום פיקוח נפש? אלא ודאי שצריך לומר דהיה רק חשש רחוק לפקוח נפש, או שהיה בטוח אשר ה' יצילהו אם יחמיר, ולכן החמיר גם שלא לעבור על איסור גזל, מאחר שהוא רק מטעם דחוי. זהו מה שצריך לומר בכוונת רש"י.[2]

לפי תוספות (שם ד"ה מהו) השאלה הייתה בענייני ממון: "איבעיא ליה אי חייב לשלם, כשהציל עצמו מפני פקוח נפש". הרשב"א (שם) הבהיר את דברי התוספות: "פירשו בתוס' דקא מיבעיא ליה אם חייב לשלם, ונראה שפשוט להם שיכול להציל על מנת לשלם ושלא מדעת הבעלים". ברור היה לדוד המלך שמותר לשרוף את השדה כי מדובר בפיקוח נפש, ושאלתו הייתה רק בנוגע לתשלום. הרשב"א (שו"ת, ד, סימן יז) הסביר עוד מדוע היה ברור לדוד המלך שמותר לשרוף את השדה כשמדובר בפיקוח נפש:

> שהרי אין לך דבר עומד בפני פקוח נפש, אלא אותן ג' המנויות (עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים) [ע"פ תוספתא שבת י, יד; שם טז, יד; כתובות יט ע"א]. הגע עצמך מי שהיה במדבר ומת בצמא, ומצא קיתון מים של חבירו, ימות ואל ישתה ואפילו על מנת לשלם, והיאך נקרא זה גזלן והבעלים חייבין ליתן לו חנם ולהחיותו? עד שהיה בן פטורא דורש במס' בבא מציעא (סב ע"א) בשנים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהם קיתון של מים, אם שותין שניהם מתים ואם שותה אחד מהם מגיע לישוב, מוטב שישתו שניהם וימותו ואל יראה אחד במיתת חבירו. ועד כאן לא פליג ר' עקיבא אלא משום דכתיב "וחי אחיך עמך" – חייך קודמין לחיי חבירך, הא שלא במקום חיותו – חייב.[3]

גם הרא"ש (ו, סי' יב) סבר שמדובר במצב של פיקוח נפש, והשאלה היא בנוגע לתשלום:

> הא לא מיבעיא לי' אי שרי למיקלינהו להצלת ישראלים. דמילתא דפשיטא היא, דאין לך דבר שעומד בפני פיקוח נפש אלא שלש עבירות. אלא הכי איבעיא ליה: מהו למיקלינהו אדעתא דליפטר מתשלומין? ואמרו ליה אסור להציל עצמו בממון חבירו אדעתא דליפטר, אלא יציל עצמו וישלם.[4]

---

2 כך פירשו רבים את כוונת רש"י, ולפיהם רש"י סבר שמדובר היה במצב של סכנה ופיקוח נפש, והם עסקו בשאלה: מה הייתה ההוה אמינא של דוד שבמקום סכנה ופיקוח נפש יהיה אסור להציל עצמו בממון חברו? ראה בהרחבה: הרב יעקב עטלינגר (שו"ת בנין ציון, סי' קסו-קעג); הרב משה שיק (שו"ת מהר"ם שיק, יורה דעה סי' שמז-שמח); הרב יהודה רוזאניס (פרשת דרכים, דרוש יט); הרב זכריה ישעיהו (זכר ישעיהו, הל' חובל ומזיק ח, ב); הרב יחיאל מיכל רבינוביץ' (אפיקי ים, ב, סי' לב); הרב שאול ישראלי ("פעולות צבאיות להגנת המדינה", עמוד הימיני, סי' טז, פרק ד אותיות י-יד); הרב אשר וייס ("מציל עצמו בממון חברו", מנחת אשר – ויקרא, סי' נ); הרב יצחק זילברשטיין (חשוקי חמד, בבא קמא ס ע"ב), ועוד. ראה במקורות הרבים שבספר המפתח על הרמב"ם מאת הרב שבתי פרנקל. כאמור, לדברי הרב פיינשטיין מדובר במצב שבו היה חשש רחוק לפיקוח נפש.

3 בירושלמי (סנהדרין ב, ה) נאמר כך: "פשיטא ליה לאביד וליתן דמים. דילמא פשיטא ליה לאביד שלא ליתן דמים". קרבן העדה (שם) הסביר: "הא פשיטא ליה מותר להאבידן וליתן לבעלים דמיהן. אלא הא קמיבעיא ליה אם מותר להאבידן אפילו שלא ליתן דמים, כיון שאינן משום פיקוח נפש". בירושלמי (שם; רות רבה, ה, א) כתוב: "'ויצילה'... מלמד שהחזירה לבעליה והיתה חביבה עליו כשדה מליאה כרכום". אמנם, בירושלמי שם הוצגו שאלות אחרות ששאל דוד המלך את הסנהדרין. בהמשך המדרש והירושלמי מופיע עוד: "'וישאבו מים מבור בית לחם אשר בשער וישאו ויבאו אל דוד ולא אבה דוד לשתותם' לא אבה שתקבע הלכה מעצמו אלא עשה לה מסכתא וקבעה לדורות: מלך פורץ לעשות לו דרך ואין ממחין בידו... ר' הונא בשם רב יוסף אמר: הלכות שבויים נצרכה לו. שמעון בירא אמר: בנין בית המקדש תבע".

4 כך הסבירו גם: רמב"ן (מלחמות ה', מג ע"א בדפי הרי"ף); רבנו פרץ, המאירי (ס ע"ב), ועוד. הרב מאיר אבולעפיה (יד רמה, סנהדרין עד ע"א) הסביר את התשובה של הזקנים, שאם אדם יכול להציל עצמו בדרך אחרת אסור לו להציל עצמו בממון חברו, אך אם בכל זאת הציל בממון חברו – עליו לשלם. ראה גם: הרב יוסף ענגל (גליוני הש"ס, ס ע"ב); מהר"ץ חיות (יומא פג ע"ב, ד"ה קפחיה, בשם החתם סופר).

סיכום ביניים: לפי רש"י, דוד ביקש לדעת אם מותר לו לשרוף את השדה, אך הוא לא שאל דבר על התשלום כי מדובר במצב שבו לא היו פיקוח נפש וסכנה ממשית. לפי תוספות, הרשב"א והרא"ש, מדובר במצב של פיקוח נפש וסכנה לאנשי דוד המלך, ועל כן ברור היה לו שמותר לשרוף את הגדיש. שאלתו הייתה אם במצב הזה עליו לשלם. תשובת הסנהדרין הייתה: באופן עקרוני אסור לאדם להציל עצמו בממון חברו, אבל אתה מלך, ומלך פורץ גדר של שדה השייכת לאחרים ואין מוחין בידו, ולכן מותר לך לשרוף את הגדישים הללו, או שמאחר שמותר לך לשרוף – אינך צריך לשלם.

ב. מציל עצמו – את ממונו, רכושו

הסבר זה של התוספות והראשונים הנוספים שפירשו כמותו, קשה בשל האמור בהמשך הגמרא שדוד המלך החליט שאם הדבר אסור אזי הדבר אינו נוח לו, ולכן "ויצילה" – הציל את השדה ולא שרף אותה. אם מדובר בפיקוח נפש ממשי, הרי כדברי הרשב"א והרא"ש אין דבר העומד בפני פיקוח נפש, והיה עליו לשרוף את השדה? מסיבה זו גם לא ברור הדין עצמו ש"אסור להציל עצמו בממון חברו" בנוגע לכל אדם. אם מדובר בפיקוח נפש ממש, מדוע אסור לאדם להציל עצמו בממון חברו?

הדין בנוגע לאדם שמציל עצמו בממון חברו, מופיע גם בגמרא (קיז ע"א-ע"ב). מופיע שם בתחילה סיפור על רב הונא בר יהודה ורבא, אך לא נזכר שם במפורש בגמרא שהדיון הוא בנוגע לאדם שמציל עצמו בממון חברו. רש"י (ד"ה נשא) הוא שציין זאת: "נשא ונתן ביד חייב – דהציל עצמו בממון חברו". אחר כך במשך הסוגיה מופיעים שני מקרים שבהם הקשה אביי על רבא מהלכה זו: "והא מציל עצמו בממון חברו הוא", ורבא הסביר מדוע בכל זאת באותם המקרים הוא פסק שהניצול פטור מלשלם. בכל המקרים הללו לא כתוב בפירוש שאסור לאדם להציל עצמו בממון חברו, וכן הדיונים הם בנוגע לחיוב בתשלום או לפטור ממנו, ומדובר במקרים העוסקים בהצלת ממון או רכוש. בסוף הסוגיה שם נזכר במפורש בשמו של רבא האיסור על אדם להציל עצמו בממון חברו, ושם מדובר בהצלת נפשות: "ונרדף ששיבר את הכלים של רודף – פטור, שלא יהא ממונו חביב עליו מגופו, אבל של כל אדם – חייב, דאסור להציל עצמו בממון חבירו". אשר על כן יכלו התוספות בסוגייתנו לפרש שמדובר בהצלת נפשות.

בשתי ההצעות האחרות של אמוראים בגמרא בסוגייתנו לפרשנות שאלתו של דוד המלך, השאלות הן בענייני ממון. לפי רבא בשם רב נחמן שאלתו של דוד הייתה אם הלכה כדברי ר' יהודה או כחכמים בנוגע לתשלום נזקי טמון באש. הסוגיה עוסקת בדיני אש ועל כן הובאו שם דרשות הפסוקים על שאלתו של דוד המלך. לפי רבנן ואיתימא רבה בר מרי, השאלה הייתה "מהו ליטול גדישין של שעורין דישראל ליתן לפני בהמתו, על מנת לשלם גדישין של עדשים דפלשתים?" והתשובה: "שלחו ליה: 'חבול ישיב רשע גזילה ישלם' (יחזקאל לג, טו), אף על פי שגזילה משלם – רשע הוא".

הסברם של תוספות שגם לפי רב הונא מדובר בשאלה בענייני ממון, תואם לגמרי את דברי האמוראים האחרים שגם הם הבינו שמדובר בשאלות בענייני ממון, אלא שהם לא ציינו שמדובר בהקשר של פיקוח נפש.

על דברי התוספות שאל בשיטה מקובצת (בבא קמא שם): "כתוב בתוספות איבעיא ליה אי חייב לשלם וכו'. משמע שכבר נשרף, ואם כן מאי 'ויצילה'?". הדיון הוא אם יש לשלם עבור ממון חברו, משמע שכבר שרפו את השדה, ואם כן מה כוונת הפסוק "ויתיצב בתוך החלקה ויצילה"? ניתן להסביר שהוא הציל את השדה במובן זה שדוד המלך שילם את השווי הכספי של השדה. אך על כך הקשה הרב יוסף דוד זינצהיים (יד דוד, בבא קמא שם):

> ולע"ד נראה דוודאי דוחק הוא לפרושו דההתוספות לפרש ויצילוה על התשלומין, שהרי כתיב "ויתיצב בתוך החלקה ויצילה", ובעל כרחך פרושו דהציל החלקה. דאי ס"ד אממון קאי, למה היה צריך לעמוד בתוך החלקה?

נראה להציע שאין מחלוקת בין הראשונים בפירוש הגמרא. בגמרא כתוב שהסנהדרין ענו לשאלתו של דוד המלך: "אסור להציל עצמו בממון חבירו", ובהקשר לתשובת הגמרא כתב רש"י (ד"ה להצילה) שאסור לאדם להציל עצמו בממון חברו. דברי רש"י הללו מסבירים את ההוכחה מהפסוק לתשובת הסנהדרין שאסור לאדם להציל עצמו בממון חברו, ובהנחה שדוד לא השתמש ברשות של מלך לפרוץ דרך. רש"י לא התייחס בפירושו, מה הייתה השאלה שדוד המלך שאל ובאיזה מצב היה מדובר. לעומת זאת, התוספות והראשונים האחרים הסבירו את השאלה של דוד המלך לסנהדרין, ולא את התשובה של הסנהדרין.

גם התוספות והראשונים האחרים יצטרכו להסביר את תשובת הסנהדרין: "אסור לאדם להציל עצמו בממון חבירו". נראה להציע לאחד את הפירוש לשאלה ואת הפירוש לתשובה לפירוש אחד. דוד המלך אכן הניח שמותר לאדם להציל עצמו בממון של חברו במצב של פיקוח נפש, ושאלתו הייתה אם עליו לשלם. אך לפי התיאור בפסוקים וגם בשל ויתורו של דוד להסתייע בסמכותו המיוחדת שניתנת לו כמלך, כנראה לא היה מדובר בסכנת נפשות מוחשית לאנשיו. שריפת הגדיש יכלה להיות מועילה מאוד במלחמה מול הפלשתים, אך אין מדובר בפיקוח נפש ממשי. תשובת הסנהדרין לדוד המלך הייתה שהעניין מורכב, וההנחה הנסתרת בשאלה שלו, שתמיד מותר לאדם להציל עצמו בממון חברו, תלויה בשאלה במי מדובר ובאיזה מצב מדובר. מאחר שמדובר במצב שבו אין סכנת נפשות ודאית, בוודאי לאדם רגיל אסור להציל עצמו בממון חברו, וברור שהוא יהיה חייב לשלם אם בכל זאת עשה כן. אמנם למלך מותר להציל עצמו בממון חברו כי מלך פורץ לו דרך ואין ממחין בידו. כאמור, דוד החליט שהוא איננו רוצה להשתמש בכוח ובסמכות שלו, ולכן החליט שלא לשרוף את השדה.

ג. "אבל אתה, מלך אתה" – באיזה מצב מלך צריך לשלם ובאיזה לא?

עדיין לא ברור מתוך תשובת הסנהדרין אם על דוד המלך היה מוטל לשלם על הגדיש, גם אם מותר לו לכתחילה לשרוף את הגדיש, או שמלך פטור מתשלום. כמו כן, התיאור בפסוקים הוא תיאור של מלחמה. האם גם במצב של מלחמה יהיה על מלך לשלם כשהוא הציל עצמו בממון חברו?

הגמרא בהמשך הסוגיה (ס ע"ב – סא ע"א) דנה בהתאמת הסברי האמוראים לכתוב בפסוקים:

> והפלשתים נאספו שם למלחמה. ותהי חלקת השדה מלאה שעורים, והעם נסו מפני פלשתים. ויתיצבו בתוך החלקה ויצילוה ויכו את פלשתים ויושע ה' תשועה גדולה (דברי הימים א יא, יג-יד).

בפסוקים אחר כך מסופר שדוד המלך היה במצודה, ונציב הפלשתים היה בבית לחם, ועל פי המסופר בגמרא, בבית לחם היו גם הזקנים, ועל כן היה צריך לעבור את מצבת הפלשתים על מנת להגיע לזקנים (שם טז-יח). ייתכן שהתיאור "ויתיצבו בתוך החלקה ויצילוה ויכו את פלשתים" (שם יד) היה לאחר שדוד קיבל תשובה לשאלתו מהזקנים.

אך אם מדובר במלחמה, לכאורה לא ברור מה היה הספק של דוד המלך. בדרך כלל במלחמה נגרמים נזקים רבים, ואם היה צריך להשתמש ברכוש פרטי על מנת להכריע את המערכה, מדוע סיכן דוד שלושה לוחמים על מנת שישאלו את הזקנים? מדוע בתשובת הסנהדרין היה צורך להשוות בין התנהלות של אדם פרטי לבין התנהלות של מלך? מדוע החליט דוד שהוא איננו רוצה להשתמש בסמכות שנתנו לו הזקנים "אבל מלך אתה..."?

נראה להציע שאכן מדובר על מלחמה, אך ייתכן שבמקרה מסוים זה לא היה הכרח לשרוף את הגדיש על מנת להכריע את המערכה, ולא נשקפה סכנת נפשות מוחשית לדוד המלך או לאנשיו. על פי האמוראים הנוספים שנזכרו בסוגייתנו, השאלות ששאל דוד את הזקנים מורות שמדובר לכאורה על הצלת רכוש:

> רב הונא אמר: גדישים דשעורים דישראל הוו דהוו מטמרי פלשתים בהו, וקא מיבעיא ליה: מהו להציל **עצמו** [=ממונו] בממון חבירו?
> ...ורבנן, ואיתימא רבה בר מרי אמרו: גדישים דשעורין דישראל הוו וגדישין דעדשים דפלשתים, וקא מיבעיא להו: מהו ליטול גדישין של שעורין דישראל ליתן **לפני בהמתו,** על מנת לשלם גדישין של עדשים דפלשתים?

אם מדובר במלחמה של כלל ישראל, אין זה נכון להציג את הבעיה כאילו המטרה היא "להציל עצמו", או כדי להחליף אוכל על מנת לתת "לפני בהמתו". תשובת הזקנים הייתה: "מלך אתה, ומלך פורץ לעשות לו דרך ואין מוחין בידו", ורש"י (ד"ה מלך פורץ) הפנה למקור של הלכה זו בברייתא במסכת בבא בתרא:

> מלך פורץ – גדר שדה אחרים לעשות לו דרך ולאוכלוסין שלו, דאמרי' בב"ב (דף ק:) דרך המלך אין לה שיעור.

כלל זה "מלך פורץ לו דרך" מופיע בשני מקורות: במשנה בסנהדרין (כ ע"ב) שם הנושא הוא סמכות מלך בשעת מלחמה, ובמשנה ובברייתא בגמרא בבבא בתרא (צט ע"ב - ק ע"ב) שם הנושא הוא סמכות המלך בשעת שגרה, במסגרת אזרחית. רש"י דייק בדבריו והפנה לסוגיה בבבא בתרא ולא לסוגיה בסנהדרין. הרשב"ם (בבא בתרא שם) נימק את ההלכה הקשורה לדרך המלך כך:

> דרך המלך אין לה שיעור – כדמפרש בגמ' שהמלך פורץ בתים וגדר מלפניו לעשות לו דרך, ולא יטה ימין ושמאל. ובספרי בפרשת המלך נפקא לן מקראי. ונראה בעיני דמדכתב "לבלתי רום לבבו מאחיו" (דברים יז, כ) קדריש גדלהו משל אחיו. כדדרשינן נמי (הוריות ט ע"א) "והכהן הגדול מאחיו" (ויקרא כא, י).

הרשב"ם הפנה לדרשת הספרי (דברים, פיסקא קסא):

> לפי שמצינו ששווה הדיוט למלך בדברי תורה, ישווה לו בדברים אחרים? תלמוד לומר "לשמור את כל דברי התורה הזאת" (דברים יז, יט), לדברי תורה שווה לו, ואין שווה לו לדברים אחרים. מיכן אמרו: מלך פורץ לעשות לו דרך ואין ממחים בידו, להרחיב לו סטרטיאות ואין ממחים בידו.

מלך מצווה לשמור תורה ומצוות כמו כל אדם אחר, אך יש לו סמכות לעשות מה שלאדם רגיל אסור לעשות – "מלך פורץ לעשות לו דרך... להרחיב לו סטרטיאות...". הרשב"ם הוסיף שסמכות זו מוקנית לו בשל מעמדו הגבוה כמו מעמדו של הכוהן הגדול. הרשב"ם גם דרש בנוגע למלך "גדלהו משל אחיו", וכמו שבגמרא (הוריות ט ע"א) נדרש לגבי כוהן גדול:

> "והכהן הגדול מאחיו" שהוא גדול מאחיו בנוי, בכח, בחכמה, ובעושר. אחרים אומרים: מנין שאם אין לו גדלהו משל אחיו? תלמוד לומר: "והכהן הגדול מאחיו אשר יוצק על ראשו", גדלהו מאחיו.

היו מעשירים את הכוהן גדול לאחר שנתמנה, והמטרה היא לחזק את מעמדו ולאפשר לו להתנהל כראוי בעבודתו.[5] אותו הדבר גם באשר למלך. אין מדובר על עושר אישי, אלא על כך שבסמכותו ליטול רכוש אישי

---

5 מדרש הלכה (ספרא, אמור פרשה ב סוף פרק א); תוספתא (יומא א, ו; סנהדרין ד, א); מדרש רבה (ויקרא רבה, פרשה כו, ט – פנחס הסתת); ירושלמי (יומא א, ג); בבלי (יומא יח ע"ב; חולין קלד ע"ב).

אם יש צורך בו לטובת הציבור, לצורכי הנהגת השלטון. אין הכוונה שמלך יכול לפרוץ דרכים וליטול רכוש של אנשים פרטיים באופן חופשי לצרכיו האישיים.

האם מלך צריך לשלם על כך? הרמב"ם כתב הלכות אלו בשני מקומות. האחד בהלכות מלכים ומלחמותיהם. מבנה הפרקים שם הוא: הלכות המלכים (פרקים א-ד), ולאחר מכן הלכות המלחמה (פרקים ה-ח). את סמכותו של מלך לפרוץ דרכים כתב הרמב"ם במסגרת הלכות המלחמה (שם ה, ג), ושם לא הזכיר חובת תשלום. נראה לפרש ששם מדובר בעת מלחמה, ומאחר שהמלחמה היא לטובת הכלל ובמצב של פיקוח נפש, ויש מצבים שבהם נדרשת הכרעה מידית שמשמעותה גם פגיעה ברכוש פרטי, שם אין חובה לשלם פיצוי לאנשים פרטיים. לעומת זאת, בחיי שגרה, גם אם מדובר בתחומי חיים שהם לטובת הכלל ואף בהכשרת הצבא והלוחמים, מאחר שאין כאן פיקוח נפש ישיר ומובהק, חובה על המלך לפצות אם נטל רכוש פרטי. הרמב"ם (הל' מלכים ד, ג-ו) עסק בדיני המלך בשגרה ולא בעת מלחמה, ועל כן ציין שיש לפצות ולשלם ממי שלקחו ממנו:

> וכן לוקח מן בעלי האומניות כל מה שהוא צריך ועושין לו מלאכתו **ונותן שכרן,**
> ולוקח כל הבהמות והעבדים והשפחות למלאכתו **ונותן שכרן או דמיהן,** שנאמר: "ולחרוש חרישו ולקצור קצירו ולעשות כלי מלחמתו וכלי רכבו, ואת עבדיכם ואת שפחותיכם ואת בחוריכם הטובים ואת חמוריכם יקח ועשה למלאכתו" (שמואל א ח, יב, טז).
> ...ולוקח השדות והזיתים והכרמים לעבדיו כשילכו למלחמה ויפשטו על מקומות אלו אם אין להם מה יאכלו אלא משם, **ונותן דמיהן,** שנאמר: "ואת שדותיכם ואת כרמיכם וזיתיכם הטובים יקח ונתן לעבדיו" (שמואל א, ח, יד).[6]

במקום נוסף עסק הרמב"ם בסמכות של מלך ליטול רכוש לצרכים אזרחיים ולא לצורכי מלחמה (הל' גזלה ואבדה ה, יז-יח):

> מלך שכרת אילנות של בעלי בתים ועשה מהן גשר, מותר לעבור עליו. וכן אם הרס בתים ועשה אותן דרך או חומה מותר ליהנות בה. וכן כל כיוצא בזה שדין המלך דין.
> במה דברים אמורים? במלך שמטבעו יוצא באותן הארצות שהרי הסכימו עליו בני אותה הארץ וסמכה דעתן שהוא אדוניהם והם לו עבדים. אבל אם אין מטבעו יוצא, הרי הוא כגזלן בעל זרוע, וכמו חבורת ליסטים המזויינין, שאין דיניהן דין וכן מלך זה וכל עבדיו כגזלן לכל דבר.

בהלכות אלו לא ציין הרמב"ם שעל המלך לפצות ולשלם, זאת מפני בהל' גזלה ואבידה (ה, ט-יז) עסק הרמב"ם בעיקר בתוקף השלטוני של מלך או שלוחיו ליטול רכוש, שהרי אם אין להם תוקף שלטוני, מלך זה ושלוחיו הם גזלנים, כפי שכתב בסוף הפרק שם. הלכות אלו נוגעות הן למלך ישראל הן למלך גוי, ועל כן כתב הרמב"ם הלכות אלו במסגרת הלכות גזלה ואבידה ולא במסגרת הלכות מלכים, שם עסק הרמב"ם בדיני מלך מעם ישראל בלבד, ובמעט מקומות פיצל הרמב"ם בין מלך ישראל למלך יהודה. המקור לדברי הרמב"ם הם דברי האמורא שמואל (קיג ע"ב):

> אמר שמואל: דינא דמלכותא דינא. אמר רבא: תדע, דקטלי דיקלי וגשרי גישרי ועברינן עלייהו.

דברי הרמב"ם (הל' גזלה ואבדה שם) נפסקו להלכה גם בשולחן ערוך (חושן משפט, הלכות גזילה, סי' שסט, ב), והגר"א בביאוריו (שם ס"ק ח) ציין את הגמרא בסוגייתנו (ס ע"ב) כמקור לדברי הרמב"ם:

> וכן אם הרס כו'. כמו שכתוב בפרק ו דבבא קמא, אבל אתה, מלך אתה, ומלך וכו'.

---

6 ראה: הרב אברהם יהושע השל בורנשטיין (סנהדרי קטנה, סנהדרין כ ע"ב). כיוון דומה כתב הרב יעקב אריאל ("פיצויים על הפקעת קרקעות", שו"ת באהלה של תורה, ד, סי' כ).

דברי הגר"א הללו מבססים את טענתנו שהרמב"ם אף הוא הבין ששאלת דוד את הסנהדרין לא הייתה לשם הכרעת המלחמה ולא היה מצב של פיקוח נפש וסכנה, אלא פעילות שגרתית או אזרחית. כיוון שכך הכרעתו הסופית של דוד הייתה שלא לשרוף את הגדיש, אך אם היה שורף את הגדיש – היה עליו לשלם.[7]

סיכום

על פי רב הונא, משמעותו של פסוק בספר שמואל הוא שדוד המלך שאל את הזקנים שאלה: בחלקת השדה יש גדישים של שעורים ששייכים לאנשים מישראל, ופלשתים התחבאו בתוכם. השאלה היא: "מהו להציל עצמו בממון חבירו?" – האם ניתן לשרוף את הגדישים הללו כדי להינצל מהפלשתים, על אף שהגדישים שייכים ליהודי, לאדם פרטי? הזקנים ענו לו שלאדם רגיל אסור, אך למלך מותר. יש ראשונים שהסבירו ששאלתו של דוד היא אם הפעולה הזאת מותרת, ויש שהסבירו שלדוד המלך היה ברור שמותר לשרוף את השדה כי מדובר על פיקוח נפש, ושאלתו הייתה אם עליו לשלם לבעלי הרכוש. המחלוקת היא אפוא אם השאלה עוסקת בענייני איסור והיתר או בענייני ממון. תשובת הזקנים הייתה שלאדם רגיל אסור להציל עצמו בממון חברו, אך בנוגע למלך הכלל הוא: "מלך פורץ לו דרך ואין ממחין בידו".

אך לדברינו נראה שאין מחלוקת בין הראשונים. במקרה זה לא היו סכנה ופיקוח נפש ממשי לאנשיו של דוד. דוד הניח שמותר לאדם להציל ממונו של עצמו בממונו של אחר, והתלבט אם עליו לשלם.

תשובת הזקנים לדוד המלך הייתה שמאחר שמדובר במצב שאין בו סכנת נפשות ודאית, בוודאי לאדם רגיל אסור להציל עצמו בממון חברו, וברור שהוא יהיה חייב לשלם אם בכל זאת עשה כן. אמנם למלך מותר להציל עצמו בממון חברו כי "מלך פורץ לו דרך ואין ממחין בידו". בנוגע לתשלום יש שני מצבים. במלחמה מותר למלך להשתמש ברכושם של האזרחים על מנת לנצח במלחמה ואין הוא חייב לשלם להם. לעומת זאת, במצבי שגרה שבהם מלך משתמש ברכושם של אחרים עליו לפצות ולשלם. בנידון דידן היה מדובר במלחמה מול פלשתים ולא במצב של שגרה, למרות זאת מאחר שאין מדובר על סכנה ופיקוח נפש ממשי, והדבר לא יכריע את המלחמה, התלבט דוד מה עליו לעשות. לאחר ששמע דוד המלך את התשובה המורכבת של הסנהדרין, הוא החליט שהוא איננו רוצה להשתמש בכוח ובסמכות שלו, ולכן החליט שלא לשרוף את השדה. לו שרף את השדה, היה עליו לשלם לבעלים.

7 ראה בהרחבה בענין זה בספרי: "המלך פורץ לעשות לו דרך, ואין ממחה בידו", באר יהודה – סנהדרין, עמ' 375-360.